

*М.И. Алимардонов,
иқтисод фанлари доктори, профессор,
О.А. Юсупов, Ч.А. Қулматов,
ТДИУ*

СОЛИҚ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ ШАРОИТИДА СОЛИҚ НАЗОРАТИНИНГ ШАКЛЛАРИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилиш шароитида солиқ соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш ва солиқ муносабатларини такомиллаштириш, солиқ назоратининг шакллари ва уларнинг амал қилиш ҳолатини илмий таҳлил қилиш муҳим ва долзарб муаммоли масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Солиқ назорати давлат ва жамият ҳаётида жуда муҳим ўрин тутади, чунки унинг воситасида давлат олдида турган иқтисодий ва ижтимоий-маданий вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш учун зарур бўлган моддий-молиявий ресурслар жамланади, ялпи ички маҳсулотнинг зарур қисми давлат ва жамият эҳтиёжлари учун ажратилади.

Солиқ назорати мамлакатдаги назорат тизимининг ажралмас таркибий қисми бўлиб ҳисобланади ва шу сабабли солиқ қонунларига риоя этилишига эришишни таъминлаш қонунчиликни мустаҳкамлаш, ҳуқуқ тартиботига риоя этилишига эришишни англатади. Солиқ назорати ҳуқуқий тизимнинг ажралмас таркибий қисми сифатида адолат, демократия каби тамойилларга амал қилади.

Солиқлар давлат даромадлари таркибида энг салмоқли ва ҳукмрон мавқеини эгаллаши жамиятдаги ҳуқуқий онг, иқтисодий тараққиёт, назорат тизимларининг вужудга келиши билан боғлиқдир. Солиқ назоратининг вужудга келиши жамиятнинг демократлашуви жараёни билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг воситасида давлатнинг янги солиқлар ва йиғимлар жорий этиш ҳамда тўплашга бўлган иштиёқ билан ишлаб чиқаришда қатнашаётган фуқаролар мулкӣ манфаатлари ўртасида адолатли мувозанат сақлаб турилишига ҳаракат қилинади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида давлат назоратининг асосий тури, бу солиқ назорати ҳисобланади. Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб мамлакатда олиб борилаётган солиқ назорати иқтисодий ислохотларга мос равишда ривожланмоқда. Иқтисодий ислохотларни амалга ошириш давомида солиқ назорати шаклланиб, узлуксиз такомиллашиб бормоқда.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида мамлакатимиздаги иқтисодий ўсиш кўп жихатдан иқтисодиётда солиқ юқини пасайтиришга қаратилган ва изчил амалга оширилаётган сиёсат билан боғлиқлиги эътироф этилди. **«Иқтисодиётимизда 2010 йили юқори**

Ўсиш суръатлари таъминланиб, аҳолининг реал даромадлари 123,5 фоизга ошди, ўтган йилда инфляция даражаси 2009 йилдаги 7,4 фоиз ўрнига 7,3 фоизни ташкил қилди. Бу авваламбор қатъий, шу билан бирга, пухта ўйланган пул кредит сиёсати ва инқирозга қарши кўрилган самарали чора-тадбирларимизнинг натижасидир.

Айтиш керакки, бундай иқтисодий ўсиш кўп жихатдан иқтисодиётда солиқ юкини пасайтиришга қаратилган ва изчил амалга оширилаётган сиёсат билан боғлиқ»¹.

Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилиги воситасида солиқ соҳасидаги ислохотлар амалга оширилади. Солиқ қонунчилиги давлат фаолиятининг йўналишларидан бири саналувчи давлат ички даромадларини шакллантиришга оид бўлган молиявий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонунчилик тармоғидир. Солиқ назоратининг асосий вазифаси- белгиланган солиқ ва йиғимларни ўз вақтида, белгиланган ҳажмда йиғилишини таъминлаш йўли билан давлат бюджети даромадларини шакллантиришдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги «Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-1257-сон қарорига мувофиқ мамлакатимизда тўпланган ва чет эл тажрибасини ҳисобга олган ҳолда солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш, назорат қилувчи органлар функцияларидаги бир-бирини такрорлашларни бартараф этиш, республика фискал-молия органлари тузилмасида солиқ органларининг, энг аввало, қабул қилинган солиқ қонунчилигини ва давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантириш бўйича белгиланган топшириқларни бажариш масалаларидаги ваколатларини кенгайтириш ва ролини ошириш мақсадида: Қуйидагилар Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг асосий вазифалари ва функциялари этиб белгиланди:

1) Давлат солиқ сиёсатини амалга ошириш ва солиқ қонунчилигига, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисобланишига, уларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тўланишига риоя қилиниши юзасидан таъсирчан назоратни таъминлаш;

2) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига ҳамда бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига, давлатнинг мақсадли жамғармаларига ва бюджетдан ташқари жамғармаларга тўлиқ миқдорда тушишини таъминлаш;

3) солиқлар йиғилишини кўпайтириш чора-тадбирларини амалга ошириш, маълумотларнинг ягона компьютер базасини юритиш асосида солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш механизмларини такомиллаштириш, уларга кўрсатилаётган ахборот-маслаҳат хизматлари соҳасини кенгайтириш, солиқ соҳасида ҳуқуқ бузилишларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ва бартараф этиш бўйича комплекс тадбирларни рўёбга чиқариш;

¹ Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз таракқиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. //Халқ сўзи. 2011 й. 22 январь. 1-б.

4) пул маблағларининг ноқонуний муомалада бўлиши манбаларини бартараф этиш, аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар томонидан нақд тушумнинг ўз вақтида ва тўлиқ топширилиши юзасидан тизимли назоратни таъминлаш;

5) хўжалик юритувчи субъектлар, юридик ва жисмоний шахслар фаолиятини рағбатлантириш бўйича қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш, уларга зарур имтиёзлар ва преференциялар бериш юзасидан таклифлар киритиш;

6) деҳқон бозорлари ва савдо комплексларининг молия-хўжалик фаолиятини, улар томонидан солиқ қонунчилигига риоя қилинишини қаттиқ назорат қилиш ҳамда жиной ишларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига топширган ҳолда уларнинг ҳудудларида аниқланган ҳуқуқ бузилишлари бўйича суриштирувлар ўтказиш;

7) республика назорат қилувчи органларининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текшириш масалалари бўйича ишларини мувофиқлаштирилишини таъминлаш, ушбу ишни амалга оширишда бир-бирини такрорлашга ва суиистеъмолчиликларга йўл қўймаслик;

8) юридик ва жисмоний шахслар томонидан валюта ва экспорт-импорт операцияларини амалга оширишда қонун ҳужжатларига қатъий риоя этилиши юзасидан таъсирчан назоратни ўз ваколатлари доирасида амалга ошириш;

9) солиқ хизмати органларини ҳалол, юқори малакали ходимлар билан таъминлаш, коррупция ва ишга расмиятчилик билан муносабатда бўлиш ҳолатларига қатъий равишда барҳам бериш бўйича тизимли иш олиб бориш, доимий асосда кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакаси ошириб борилишини таъминлаш.

Ваколатли органлар қуйидагилардир:

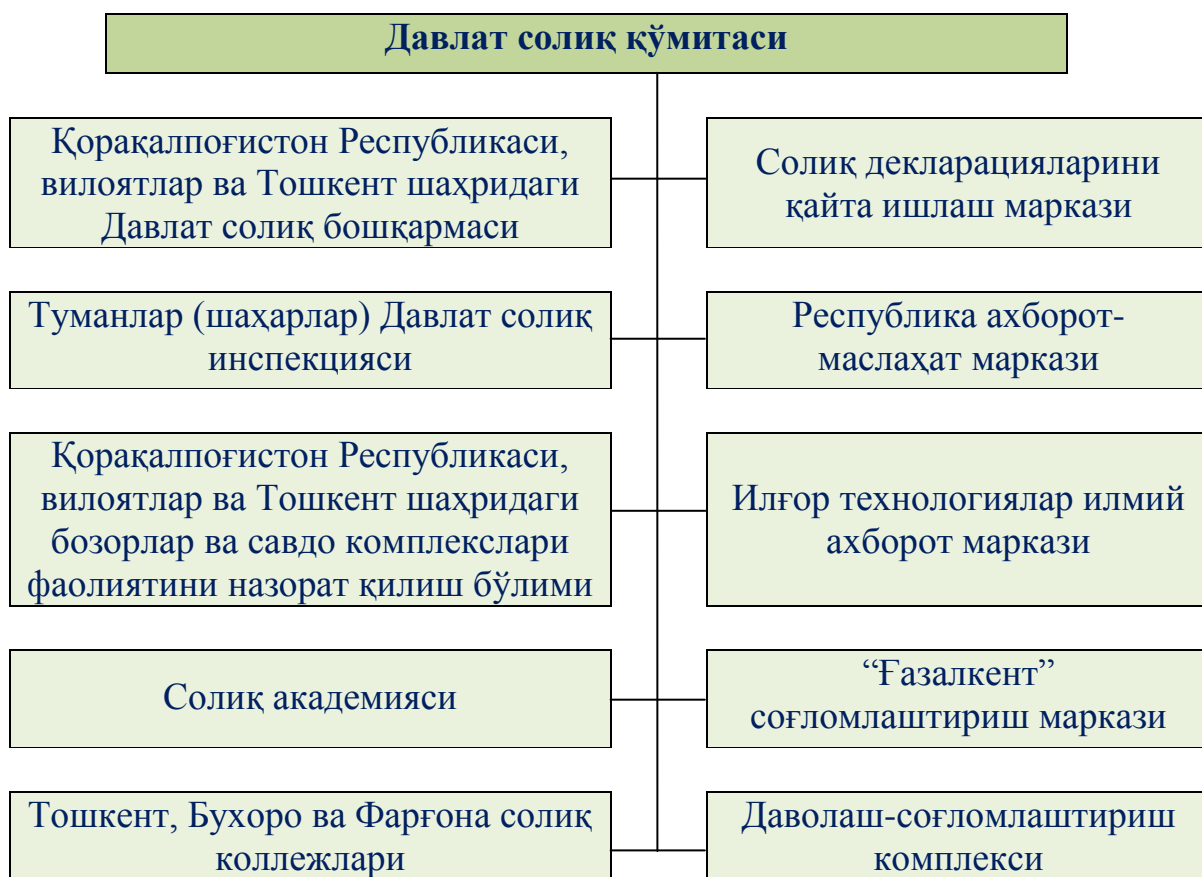
Давлат солиқ хизмати органлари - Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар давлат солиқ бошқармалари, шунингдек туманлар, шаҳарлар ва шаҳардаги туманлар давлат солиқ инспекциялари.

Божхона органлари - Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси, Давлат божхона қўмитасининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри бўйича бошқармалари, божхона комплекслари ва божхона постлари.

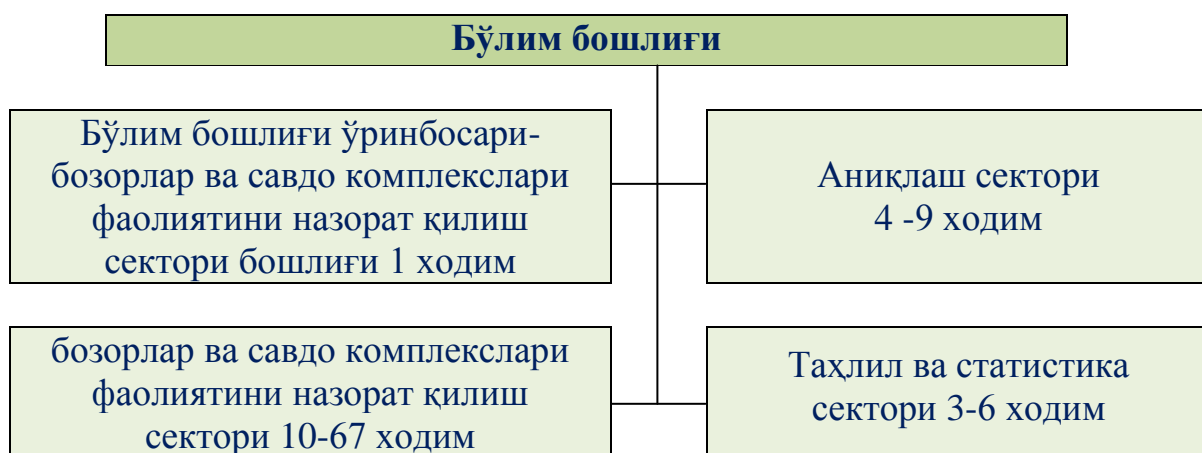
Молия органлари - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларининг молия бошқармалари, туман ва шаҳар ҳокимликларининг молия бўлимлари.

Бошқа мажбурий тўловларни ундириш вазифасини амалга оширувчи давлат органлари ва ташкилотлари.

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг ташкилий тузилмаси ва унинг марказий аппарати тузилмаси қуйидагилардан иборат:

1-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг ташкилий тузилмаси ва унинг марказий аппарати тузилмаси².

2-расм. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги бозорлар ва савдо комплекслари фаолиятини назорат қилиш бўлимининг тузилмаси³.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1257-сон қарори.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1257-сон қарори.

1-жадвал

Давлат солиқ хизмати ҳудудий органлари бошқарув
ходимларининг чекланган сони⁷

№	Давлат солиқ хизмати органлари	Давлат солиқ хизмати ҳудудий органлари бошқарув ходимларининг чекланган сони	Шу жумладан:		
			Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги		Туманлар (шаҳарлар) Давлат солиқ инспекцияси
			Давлат солиқ бошқармаси	Бозорлар ва савдо комплекслари фаолиятини назорат қилиш бўлими	
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	618	77	26	515
2.	Андижон вилояти	900	98	68	734
3.	Бухоро вилояти	713	81	34	598
4.	Жиззах вилояти	486	72	24	390
5.	Қашқадарё вилояти	742	74	38	630
6.	Навоий вилояти	447	72	24	351
7.	Наманган вилояти	742	84	38	620
8.	Самарқанд вилояти	993	102	58	833
9.	Сурхондарё вилояти	597	72	31	494
10.	Сирдарё вилояти	507	73	19	415
11.	Тошкент вилояти	1 327	127	44	1 156
12.	Фарғона вилояти	1 197	103	68	1 026
13.	Хоразм вилояти	671	71	34	566
14.	Тошкент шаҳри	1 997	199	84	1 714
Жами		11 937	1 305	590	10 042

Солиқ назорати қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

- 1) Солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш.
- 2) солиқ солиш объектларини ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни ҳисобга олиш;
- 3) бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига тушаётган тушумларни ҳисобга олиш;
- 4) камерал назорат;

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1257-сон қарори.

- 5) нақд пул тушумлари келиб тушишининг хронометражи;
- 6) солиқ текширувлари;
- 7) фискал хотирали назорат-касса машиналарини қўллаш;
- 8) акциз тўланадиган айрим турдаги товарларни маркалаш, шунингдек айрим корхоналарда молия инспектори лавозимини жорий этиш;
- 9) давлат даромадига қаратилган мол-мулкни реализация қилишдан тушадиган пул маблағлари давлат даромадига ўз вақтида ва тўлиқ тушишини назорат қилиш;
- 10) бошқа мажбурий тўловларни ундириш вазифасини амалга оширадиган давлат органлари ва ташкилотлар устидан назорат қилиш.

Солиқ текширувлари қуйидаги турларга бўлинади:

- Режали солиқ текшируви;
- режадан ташқари солиқ текшируви;
- муқобил текширув;

Солиқ тўловчи молия-хўжалик фаолиятининг режали солиқ текшируви (тафтиши) - текширувларни амалга оширишнинг назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланган мувофиқлаштириш режаси асосида ўтказиладиган текширувдир.

Солиқ тўловчи молия-хўжалик фаолиятининг режадан ташқари солиқ текшируви (тафтиши) қуйидаги ҳолларда ўтказиладиган текширувдир:

- 1) Юридик шахс тугатилаётганда;
- 2) Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорларидан келиб чиқувчи текширувларни ўтказиш зарур бўлганда;
- 3) Давлат солиқ хизмати органига солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари солиқ тўловчи томонидан бузилганлиги ҳоллари ҳақида қўшимча маълумотлар тушганда.

Муқобил текширув - операциялар бирлиги туфайли ўзаро боғланган ва турли солиқ тўловчиларда бўлган ҳужжатларни таққослашдан иборат текширувдир.

Мамлакатимизда юз берган иқтисодий ўзгаришлар, бозор муносабатларига асосланган жамиятга ўтиб борилиши солиқ назоратининг шаклларига ҳам жиддий ўзгаришлар юз беришига сабаб бўлди. Мазкур ўзгаришлар ва ислохотларнинг барчаси 2007 йил 23 ноябрда Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган, 2007 йил 30 ноябрда Сенат томонидан маъқулланган, 2007 йил 25 декабрда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов томонидан тасдиқланган 2008 йил 1 январдан эътиборан кучга кирган Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг 67-моддасида ўз ифодасини топган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ хизмати органлари тизимини мамлакатдаги назорат тизиминининг ажралмас таркибий қисми бўлиб ҳисобланади ва шу сабабли солиқ қонунларига риоя этилишига эришишни таъминлаш қонунчиликни мустаҳкамлаш, ҳуқуқ тартиботга риоя этилишига эришишни амалга оширади.

Солиқ назоратини такомиллаштириш, уни тўлаш интизомига қаттиқ риоя қилиш, солиқ қонунбузарлигига йўл қўймаслик, солиқ тўловчилар ва солиқ органлари ходимларининг маънавиятини юксалтириш корхоналарнинг иқтисодий фаолиятини таъминлашда муҳим омиллардан саналади.

Ҳозирги кунда солиққа оид қонунбузарликларга йўл қўйган корхоналардан ундирилган солиқ суммасининг умумий солиқ суммасидаги улуши юқорилигича қолмоқда. Буларнинг сақланиб қолаётгани, ҳали солиқ тўловчиларимизнинг давлат ва жамият олдидаги масъулияти, уларнинг маънавий савияси талаб даражасида етарли эмаслигидан дарак беради. Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятида ҳар куни ўнлаб қонунбузарликлар аниқланмоқда. Уларнинг мавжудлиги ижобий ҳолат ҳисобланмайди.

Юқорида кўрсатиб ўтилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда куйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бу эса ўз навбатида солиқ назоратини такомиллашувига олиб келади.

Бу борада куйидаги таклифларни киритиш мумкин:

Биринчидан, улгуржи савдо фаолияти билан шуғулланиш мақсадида очилаётган юридик шахсларни рўйхатга олувчи инспекциялар томонидан ҳар тарафлама ўрганилиши ва тақдим этилаётган маълумотлар ҳаққонийлигига, яъни кўрсатилаётган манзилгоҳининг ҳақиқийлиги, моддий техника базасини мавжудлигига эътибор кучайтирилишини мажбурий йўлга қўйиш.

Иккинчидан, солиқ тизими таркибида банкдаги пул маблағларини мониторингини олиб борувчи назорат тизимини кучайтириш.

Учинчидан, шубҳали банк операцияларини олиб борувчи субъектларнинг алоҳида ҳисобини юритиш ва уларга назоратдаги субъект мақомини бериш.

Тўртинчидан, солиқ назорати самарадорлигини оширишда асосий эътибор даромадларни қасддан яшириш ҳолатларига чек қўйиш лозим.

Бешинчидан, лицензиялаш, сертификатлаш, рўйхатга олиш жараёнларини соддалаштириш, тезлаштириш ва арзонлаштиришдир.

Олтинчидан, солиқ тушумларини оширишда солиқ бошқарувининг назорат функцияси самарадорлигини оширишда солиқ маданиятини ошириш, солиқ механизмини соддалаштириш, тадбиркорлик фаолиятини рўйхатга олиш тартибини ихчам ва тез шакллари жорий этиш лозим.

Еттинчидан, 2007 йил 23 ноябрда Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган, 2007 йил 30 ноябрда Сенат томонидан маъқулланган, 2007 йил 25 декабрда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов томонидан тасдиқланган 2008 йил 1 январдан эътиборан кучга кирган Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси ва унинг шарҳи бўйича тушунтириш ишларини олиб бориш, кенгроқ матбуотдан фойдаланишни, солиқ тўловчилар орасида солиқ назорати ҳақида тарғибот-ташвиқот ишларини ташкил этиш лозим.

Саккизинчидан, солиқ органлари томонидан ўтказиладиган текширишларда назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи бўлим томонидан солиққа оид қонунлар, Фармонлар ва қарорлар талабларини

бажарилиши юзасидан доимий мониторинг ўрнатилиши мақсадга мувофиқдир.

Тўққизинчидан, солиқ қонунчилигини барқарорлаштириш солиқ назоратини ҳуқуқий тартибга солишда солиқ тўловчилар учун солиқ юкини оптимал тақсимотини таъминлаш ва солиқ субъектларининг солиқ маданиятини юксалтириш лозим.

Ўнинчидан, солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш жараёнида солиқ назоратини кучайтириш ва солиқ қонунчилигини бузганлик учун молиявий жазо чораларини қонунчилик меъёрларини солиқ тўловчига тушунарли ҳолда тўлиқ белгилаш лозим.